

**ADALÉKOK SAMUEL HUNTINGTON „A CIVILIZÁCIÓK ÖSSZECSAPÁSA?” ELNEVEZÉSŰ
TEÓRIÁJÁNAK 2001. SZEPTEMBER 11-E ELŐTTI MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJÁHOZ****SOME NOTES ON THE RECEPTION OF SAMUEL P. HUNTINGTON’S THEORY OF “THE
CLASH OF CIVILIZATIONS?” IN HUNGARY BEFORE 9/10**

Samuel P. Huntington 20 éve jelentette meg híres “Civilizációk összecsapása?” című cikkét a *Foreign Affairs* hasábjain. Jelen dolgozat a benne kifejtett teória magyarországi fogadtatásával kíván foglalkozni a 2001 szeptember 11.-e előtti időszakban. Mivel az ország az amerikai szerző szerint a Nyugati és a Keleti civilizáció határán fekszik és mivel nagyszámú magyar nemzetiségű kisebbség található olyan országokban, amelyeket Huntington nem a Nyugathoz tartozónak ítélt (Románia és Szerbia) a paradigmát széles körű és olykor heves vita kísérte több tudományterületen.

Samuel P. Huntington published his famous article ‘The Clash of Civilizations?’ in *Foreign Affairs* 20 years ago. The present paper intends to deal with the reception of his theory in Hungary before 9/11. Since the country lies exactly on the fault line between the Western and the Orthodox civilizations and large Hungarian minority groups can be found in countries (Romania and Serbia) which were classified as non-western by Huntington, the reception of the paradigm was lively and created a heated debate in many fields of social sciences.

Samuel P. Huntington 1993-ban az általa lapított *Foreign Affairs* című folyóirat hasábjain jelentette meg a *Civilizációk összecsapása?* című cikkét¹, ami viszonylag rövid idő alatt a periodika legnagyobb vitáját keltette. A szerző munkáját könyv formában is megjelentette 1996-ban az eredeti gondolatait összegezve és jelentősen kibővítve. A magyar kiadás 1998-ban látott először napvilágot és gyors egymásutánban három kiadást is megért.

A munka a Szovjetunió összeomlásával és a hidegháború végével jelentkező hatalmi vákuumban próbál egy keretet, paradigmát nyújtani a „világpolitika figyeléséhez, éspedig olyat, amelyet a kutatók remélhetően helytállóan találnak majd, a politika alakítói pedig hasznosnak”². Nem társadalomtudományi munkát kívánt írni, hanem olyan biztonságpolitikai paradigmát megalkotni, „melynek révén a nemzetközi fejlemények átláthatók.”³ Nem célunk eldönteni, hogy valóban sikerrel járt-e kísérlete, de a vizsgált, meglehetősen szűkre szabott idő intervallumban született több tucat magyar nyelvű reakció és referencia bizonyítja a találó megállapítást: „Lehet vitatkozni vele vagy továbbfinomítani a ... huntingtoni elméletet. Csak egyet nem lehet: figyelmen kívül hagyni.”⁴

Cikkünkben azzal szeretnénk foglalkozni, hogy a gondolat milyen fogadtatásra talált Magyarországon, mennyire és milyen mélységig talált utat a tudományos gondolkodásban. Három területre kíván az írás koncentrálni: mikor és milyen értékelések születtek Huntington cikkét, illetve könyvét illetőleg az adott periódusban, milyen aktuális magyar vonatkozású kérdésben került elő a paradigma, végül, milyen reakciót váltott ki egyes magyar kutatókból, gondolkodókból, biztonságpolitikai szakértőkből, akik a kijelölt meglehetősen szűk, a megjelenéstől számított mintegy 4-5 éven belül foglalkoztak a teóriával.

¹ Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*, 72 (1993), pp. 22-49

² Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrénd átalakulása*. Európa Kiadó, Budapest 1999. p. 8

³ U. o.

⁴ Szabó A. Ferenc: *Világpolitika a hidegháború után*. *Hadtudomány* 2 (1999)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

Az időbeli lehatárolást egyfelől a magyar nyelvű reakció rendkívüli volumene, másfelől az az tette szükségessé, hogy a 2001 szeptember 11.-i eseményekkel Huntington civilizációk összecsapásáról szóló paradigmája új fázisához érkezett. Az addigi teoretikus vita helyett olyan eseménysor vette kezdetét, amely alapjaiban változtatta meg a vita szerkezetét és tartalmát, mivel a nyugati és az iszlám civilizáció Huntington által „megjövendölt” konfliktusa materializálódott. A már említett terjedelmi okok miatt a 9/11 utáni magyarországi recepcióval terveink szerint majd egy későbbi munka foglalkozna.

20 ÉV UTÁN

Természetesen választott témánk fókuszától távol áll, de érdekes egybeesés, hogy a cikk írásának idején (2013 március vége) az események mintha Huntington tézisének felsejülését hoznák magukkal, ami Európa keleti felét illeti. Görögország pénzügyi válságban vergődik, a megoldás nem látszik, akár még az euro zóna elhagyása is felmerülhet, mint lehetséges végkifejlet. Szinte pár napja komoly krízis rázkódtatta meg a ciprusi bankrendszert, mely gyakorlatilag összeomlott. Eddig páratlan lépésként, megadóztatják a nagybetétesek ciprusi bankokban elhelyezett betéteit és az így szerzett összegből fizetik ki az ország esedékessé vált adósságának törlesztését. A következmény szinte valamennyi elemző szerint az, hogy az országnak kényszerűen el kell majd hagynia a közös európai fizetőeszközt.

Görögországban folyamatosan erősödnek az Európa (elsősorban német-) ellenes, valamint a nemzeti, nacionalista hangok, melyek az ortodox gyökerek felé fordulást sürgetik. Cipruson Kriszosztomosz ciprusi érsek próbál közbenjárni az orosz nemzetiségű nagybetéteseknél, hogy ne vigyék el – veszteségeik ellenére sem – pénzüket az országból, mivel az a gazdaság összeomlásához vezetne. Putyin elnök mindeközben beleegyezett a Ciprusnak nyújtott hitel ütemezésének újratárgyalásába.

Románia és Bulgária, bár tagjai a NATO-nak és az EU-nak, de a schengeni megállapodáshoz nem csatlakozhatnak hosszas várakozás után sem, elsősorban Németország tiltakozása miatt, azonban más államok, Franciaország és Anglia is komoly aggályokat fogalmaz meg velük szemben.

Nyilván a cikk írásának pillanatában csupán spekuláció, hogy vajon véletlen egybeesésekről van-e szó és majdan megoldódó nehézségek merülnek fel egyazon időben, illetve vajon olyan tendenciózus eseményeknek vagyunk-e szemtanúi, melyek értelmezése a nyugati és a keleti kultúrához tartozó országok alapvető együttműködésének nehézségeit mutatják. Talán egy későbbi vizsgálódás tárgya lehet majd a kérdés elemzése, azonban azt jól láthatjuk a kérdéskör nyomán, hogy Huntington húsz éve papírra vetett tézisei vonatkozathatóak a napi nagypolitikai eseményekre és nem feltétlenül veszítettek aktualitásukból

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ PUBLIKÁCIÓK

Huntington az általa felvázolt nyolc civilizációs pólus kijelölésekor különleges figyelmet szentelt a Nyugati-, katolikus-protestáns civilizációnak. A cikkében közölt térkép olyan illusztráció, amely – véleménye szerint – Európa civilizációs megosztottságát mutatta az 1990-as években. Ezt a limest Finnországtól induló vonalnak ábrázolta, mely Lengyelország keleti határán túl, kettéosztva Fehér-Oroszországot és Ukrajnát, húzódik, majd a történelmi Erdély és az első világháború előtti Román királyság határa között folytatódik, követve aztán a Vajdaságot és Szerbiát elválasztó határvonalat, majd a szerb-horvát határ mentén egészen az Adriai tenger partjáig halad.

A mellékelt térképet látva nem nehéz belátni, hogy a szóban forgó területek magyar kisebbségei körében visszhangra talált a cikk és a körülötte kialakult vita. Így nem csoda, hogy a tézis első magyar fordítása is Erdélyben született. A *Magyar Napló* már 1993 novemberében és decemberében „A civilizációk kultúrharcáról” címmel közölte az első fordítást két részben.⁵ A *Valóság*ban megjelent *Die Zeit*-ből átvett Huntington cikk is ugyanezzel a címmel jelent meg 1994 elején.⁶ Majd egy évvel később látott napvilágot egy másik fordítás a *Külpolitika* hasábjain „Civilizációk háborúja” címmel.⁷ A szerkesztőségi lábjegyzet még azt is hozzáteszi a fordításhoz, hogy a közlés kimondott célja a hozzászólások ösztönzése, melyek számára a lap hasábjain publikációs teret is ígér. A *Hét* nevű bukaresti periodika ugyanezen évben publikált egy másik magyarítást „Kultúrák harca” címen.⁸ 1996 elején a kolozsvári *Korunk*,⁹ majd egy szintén romániai folyóirat újabb fordítást adott közre: „Civilizációk összeütközése” címmel.

A nemzetközi és a magyar visszhang eredményeképpen a tézis könyv alakban való kiadása után (1996) az Európa kiadó 1998-ban jelentette meg a kötetet, mely aztán meghatározta és egységesítette a magyar nyelvű terminológiát is. A kiadás mértéjét firtató email-re, miért esett a választásuk Huntington könyvére, Gy. Horváth László, a kiadó akkori igazgatója egyszerűen csak annyit válaszolt: „Világsiker volt, azért csaptunk le rá.”

1. ábra A Nyugati és a Keleti civilizációt elválasztó határvonal Huntington 1993-as cikkében.

⁵ Huntington, Samuel P.: A civilizációk harcáról (D. Harangozó Aranka fordítása). *Magyar napló*, 25 (1993) 26-29. old.

⁶ Huntington, Samuel P.: Világpolitika a XXI. században. *Valóság*, 7 (1999) 110-113. old.

⁷ Huntington, Samuel P.: Civilizációk háborúja? *Külpolitika*, 3-4 (1995) 183-204. old.

⁸ Huntington Samuel P.: Kultúrák harca? *A Hét*, 11 (1995), 15. old.

⁹ Huntington, Samuel P.: Civilizációk összeütközése, *Korunk*, 1 (1996) 78-99. old.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

„AZ ERDÉLYI KÉRDÉS”

Elsőnek tárgyaljuk Molnár Gusztávnak a *Beszélőben* 1997-ben megjelent cikkét. Ebben Molnár a NATO bővítés problematikájával, illetve annak szükségességével foglalkozik geopolitikai szempontból.¹⁰ Már bevezetőjében kifejti, hogy nézete szerint a NATO bővítés Kelet és Nyugat-Európa egységes geopolitikai struktúrává való szerveződésének megakadályozása. A terjeszkedés nem a befolyási övezetek tudomásul vételét jelenti, hanem egy kényszerű terjeszkedést, aminek apropóját Kelet-Európa dezintegrálódása adja.

Hosszú történelmi bevezetőjében kifejti, hogy Kelet-Európa, -- melyet először Halford Mackinder¹¹ brit geográfus definiált – a szárazföldi nagytérségtől (Heartland) terjedőleg a jelenlegi Kelet-Európát is felölelve, komoly ellenpontját képezte, illetve képezhetne volna Nyugat-Európának. E hatalmas területben rejlő mérhetetlen potenciál megfékezésére jött létre az 1904. április 8.-i angol-francia egyezmény egy folyamat elindítójaként, mely folyamatot a közép-európai államok NATO csatlakozása zár majd le. Molnár úgy véli az első körben bejelentett NATO csatlakozással – Lengyelország, Csehország, Magyarország és Szlovénia hozzákapcsolódásával a geopolitikai egységként értelmezett Nyugathoz véget ér Mackinder évszázada.

Cikke végén Molnár Hungtintonnal, akit az „új Macchiavelli”-nek nevez, egyetért abban, hogy a Nyugat jövője első sorban annak egységétől függ, már amennyiben a jövő civilizációs konfliktusait meg kívánja nyerni. Ebben a felkészülésben elengedhetetlen az atlanti és az európai két univerzális államfél egyesítése. Ezek alapján állapítja meg Molnár végkövetkeztetését: „Egyszóval néhány önmagában véve csekély stratégiai jelentőséggel bíró ország csatlakozása az Észak-Atlanti Szövetséghez nemcsak a letűnő mackinderi század elmaradhatatlan végakkordja, de belépő is egyben a nyugati civilizáció legnagyobb (és talán utolsó) kalandjának XXI. századi színterére.”

Molnár Gusztáv második tárgyalt cikkében leplezetlen lelkesedéssel fogadja Huntington elméletét a civilizációkat elválasztó konfrontációs vonalokról, különösen annak Kelet-Európára vonatkozó részét.¹² Cikkének bevezetőjében azzal a feltevéssel foglalkozik, hogy az amerikai szerző által közölt civilizációs térkép civilizációs határvonalai - melyek Erdélyt a Partiummal a nyugati civilizációhoz tartozónak mutatják - és az 1996-os romániai választások eredményei egybeesnek ezzel abban a tekintetben, hogy a választásokon induló és a szerző által posztkommunistának ítélt párt, a PDSR a Huntington által ortodox civilizációhoz sorolt keleti megyékben ért el többséget, míg az ország nyugati felében a demokratikusnak gondolt koalíció győzedelmeskedett.

Ez a fenti adat éppen a PSDR által közzétett szórólapon került napvilágra, mely egyébként az eredmények alapján Erdély elszakításának veszélyével riogatja a román szavazópolgárokat, amiből Molnár azt a következtetést vonja le, hogy a politikai röpirat szerzői akaratlanul is elismerik a két országgrész különállását. A cikkben a szerző részletesen elemzi Huntington téziséét és idézi a paradigma azon részét, hogy Európa ott ér véget, ahol az iszlám és az ortodoxia kezdődik, a „katolikus magyarok által lakott Erdély és az ország (Románia) többi része között”. Molnár a továbbiakban egyéb példákkal és szerzőkkel igyekszik bizonyítani a tétel jogosságát, majd azokra a „kisebb eltérésekre” kíván fókuszálni, melyek a civilizációs térkép és a fennálló területi egységek, -- országok, kiváltképpen Románia -- határvonalai között találhatóak. A cikk pontos értelmezéséhez meg kell jegyeznünk, hogy írásának időpontjában, 1997-ben, Románia éppen felszámolni igyekezett azt a nemzetközi elszigeteltséget, amit az Iliescu kormány hét éve idézett elő és amely egyformán jelentkezett mind az EU-val, mind a NATO-val folytatott tárgyalások során. Mivel a visegrádi országok közé

¹⁰ Molnár Gusztáv A NATO-bővítés geopolitikája *Beszélő Folyóirat* 3 (1996)

¹¹ Kár, hogy Mackinder keresztnéve hibásan jelenik meg a cikkben.

¹² Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség* 9-10 (1997)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

sem kaptak meghívást még 1990-ben, a 2000-es évek elejéig Magyarország keleti szomszédja semmi biztosat nem tudhatott a tekintetben, hogy csatlakozási szándékát a nyugati szövetségi rendszerekhez kedvezően fogják-e elbírálni, és ha igen, mikor. Molnár ezen információk birtokában, a Huntingtoni téziséből kiindulva azt kívánja vizsgálni, hogy a nyugati peremterületek – „Mitteleurópa fragmentumok”: Ukrajna, Vajdaság és Erdély -- milyen fejlődési út előtt állnak és a lehetőségeket mérlegelve megoldást próbál kínálni a véleménye szerint megosztott Romániának. Román és magyar szerzők műveit alapul véve igyekeznek alátámasztani azt a nézetet, hogy Erdély Románián belül is kulturálisan és politikailag egyaránt különálló terület, mely önálló identitással rendelkezik. Nem megy el a magyar revízió kimondásáig, ahogy egyes kritikusai a szemére vetik, azonban határozottan kiáll a terület és a népesség különbözősége mellett. A nyugati politikai hagyományai mentén szándékozik bizonyítani az általános területi autonómia fontosságát és létjogosultságát. Úgy véli: „a Nyugat mint a társadalom által integrált állam politikai civilizációja, egész modern kori politikai fejlődésének végakkordjaként, az önkormányzatiság természetes szükséglete és ellenállhatatlan ereje folytán a XX. század végére egy újfajta kollíziós helyzettel szembesült, amelyet az állami felségterület és a lokális területek, a központi nemzetgyűlés és a helyi parlamenteket igénylő tartományok vagy régiók konfliktusa jellemez. Ez az új kollízió a posztmodern (nemzetállamok utáni) kor par excellence polgárháborús állapota.” Molnár egyfelől a föderális átalakítást – természetesen tiszteletben tartva Románia területi integritását-, vagy ha azt nem is, de az angolok által kitalált és alkalmazott devolúció adaptálását javasolja, ami a jelen körülmények között a közjogi jogosítványok megosztását jelentené a központi és a helyi parlamentek között, vagyis az „egyetlen és kizárólagos államterület uralmát felváltja a területek pluralizmusa.” Szerinte ilyen módon lehetne legjobban kihasználni Erdély jellegzetességéből különbözőségét, és a térséget az egész ország modernizáló motorjává tenni. A cikk írásának idején nyilvánvalóan még senki nem gondolhatta, hogy az integrációs tárgyalások az EU-val és a NATO-val ennyire gyorsan révbe érnek és előbbihez már 2002-ben, utóbbihoz 2004-ben csatlakozhat keleti szomszédunk anélkül, hogy Erdély a folyamatban különleges szerepet, vagy bárminemű kivételes jogállást kapott volna. Érdekes lehetne annak vizsgálata is, hogy Huntington eredeti térképei, amelyek a nyugati civilizáció határát még nem az országhatárokatra helyezték, a jelenleg fellelhető internetes elérhetőségükön mikor, hogyan és milyen hatásra változtak meg.

Molnár vitaindító cikke után érdekes és meglehetősen heves vita robbant ki a *Magyar Kisebbség*, illetve a *Beszélő* hasábjain magyarországi, erdélyi magyar és román hozzászólók tollából Molnárnak az Erdéllyel kapcsolatos elképzelései, de nem utolsó sorban Huntingtonra alapozott nézetei okán is. Vessünk egy pillantást a vita legjelentősebb hozzászólásaira. A huntingtoni paradigma mentén a helyzet újraértelmezésére buzdít *András Péter*, bár hozzáteszi, hogy a multinacionális entitások megjelenése révén, melyek befolyásolni képesek a nemzetközi folyamatokat, az európai integráció más erővonalak mentén is halad. Molnár autonómiával kapcsolatos felvetéseivel szemben szkeptikus álláspontot képvisel.¹³ *Borbély Imre* egyetért Molnárral (és Huntingtongal), hogy a transzilvanizmus a magyar katolikus és protestáns hatás terméke, de nem lát olyan erőt, illetve motivációt, amely Romániát arra készítené, hogy ezt a nyugatias gondolkodásmódot felhasználja.¹⁴ Az esetleges végkifejlet latolgatásakor gyakorlatiasan lehetőséget ad – a többi, esetlegesen a magyar kisebbségnek kedvezőbb végkifejlet említése mellett -- az azóta is alkalmazott variációnak: „lassú elrománosítás, a valós megoldásokat lebegtető román politikum halogató taktikájával párhuzamban a többségi magyar területek etnikai adottságainak mesterséges megváltoztatása és a szórvány lassú elcsángósítása.”

Bakk Miklós úgy látja, hogy a huntingtoni civilizációs teóriába alapvetően beilleszthetőek az európai és romániai események és politikai változások, ugyanakkor említ olyan kritikai szempontokat, melyek ezen paradigmákat árnyalják,

¹³ András Péter: Hozzászólás Molnár Gusztáv vitaindítójához. *Magyar Kisebbség*, 1 (1998)

¹⁴ Borbély Imre: Az erdélyi kérdés magyar szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1 (1998)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

illetve más megvilágításba helyezik.¹⁵ Először is Josef Joffe-ra hivatkozva kritizálja a szerinte leegyszerűsített és apokaliptikusan ábrázolt szembenállást, mely véleménye szerint egyáltalán nem olyan drámai, mint azt Huntington leírta és nem is fenyeget szükségszerű összecsapással. Felveti azt is, hogy a civilizációs különbségek és szembenállások nem csak a jelenben erősödtek fel, hanem mindig is léteztek a kultúrák között. Szintén Joffe-t idézve említi azt a szempontot is, hogy sok esetben az adott civilizációkon belül sokkal nagyobb konfliktusok feszülnek, mint bizonyos esetekben közöttük. Szintén Huntington bírálataként említi meg, hogy Európa pusztán a Nyugatra szűkítve jelenik meg a paradigmában, holott az ortodoxia, az iszlám éppúgy a sokszólamú kontinens sajátja. Mindezekből azt szűri le, hogy az esetleges jelenségekből nem lehet egyértelműen arra következtetni, egyik-vagy másik déli, illetve balkáni ország valójában mely okok miatt nem csatlakozik gyorsabb ütemben a nyugati országokhoz: civilizációs hatás, egyszerű gazdasági elmaradottság, vagy éppen a térség téves nyugati kezelése okán. Az Erdélyen keresztül húzódó huntingtoni civilizációs határt kettős természetűnek tartja, geopolitikainak és szocio-kulturális jellegűnek. Úgy véli, ezek felszámolása elengedhetetlen lesz a nyugati integráció felé vezető úton.

Bíró Béla alapvetően elutasítja Huntington téziséét, állítva, hogy a civilizáció terminusának használata nem kellően definiált.¹⁶ A világ olyan krízishelyzetek előtt áll, amelyek megoldását csak nehezítik a megosztottságot hangsúlyozó tézisek.

A vitához szintén hozzászóló Fábrián Ernő alapvetően egyetért a civilizációs különbségek paradigmájával, sőt kimondottan hangsúlyosnak és alapvetőnek gondolja azokat.¹⁷ Történelmi példákkal igyekszik igazolni a civilizációs diverzitást a nyugat és a balkáni országok között, hozzátéve, hogy az autonómia biztosíthatja a kisebbségek számára a szükséges fejlődési teret és lehetőséget.

A máltai csúcstalálkozótól vezetni végig az európai eseményeket Lengyel László, betekintést adva a nagyhatalmi lépések motivációiba is.¹⁸ Az integráció állomásait sorra véve egyértelműen és határozottan tagadja, hogy bármiféle civilizációs, vagy kulturális választóvonal közrejátszana a szövetségi rendszerek bővítési folyamatában. Nem zárja ki az önkényességet, de a determinizmust igen: „Hagyjuk a civilizációs álmokat és mélabút. Rooseveltt, Churchill és Sztálin se ezen az alapon helyezték maguk elé Európa térképét Jaltában. Clinton határhúzó szenedvénye nem civilizációs mentálisok közé húzott vonalat. Nem azért jelölte vastag vonallal Európa határát Ártánd és Nagyvárad, Tornyosnémeti és Kassa, Barcs és Vitrovia közé, mert ez két civilizáció határa, hanem azért, mert az amerikai és az európai tőke, illetve biztonsági rendszer itt jelezte a végpontot.”

Antonela Capelle-Pogăcean meglátása alapján a magyar kisebbség kulturális jellemvonásai az egész román társadalomra hatnak, azonban ezek eredete a kölcsönhatásban keresendő, mivel önálló transzilvániai identitás csen.¹⁹ Huntington elméletét nem tartja egyetemes kulcsnak a jelen, vagy jövő megértéséhez. A befolyást valamilyen szinten lehetségesnek tartja, de nem valószínűsíti, hogy az európai integráció a huntingtoni civilizációs limes mentén történne. Hasonlóképpen vitatja magának a nyugati civilizációnak az egységét is, megkülönböztetve atlanti és nyugat-európai arculatot. Molnár álláspontját kevésbé tartja ridegnek Romániára vonatkoztatva, mint Huntingtonét, mivel a harvardi professzor gyakorlatilag lehetetlennek ítélte egy ország nyugatosodását. Molnár további erényének tartja, hogy az állam jövőjéről való gondolkodás végre megszabadult a nemzetiségi ellentétek befolyásától.

¹⁵ Bakk Miklós: Románia és Közép-Európa - két kiegészítés. Magyar Kisebbség, 1 (1998)

¹⁶ Bíró Béla: Inkompatibilitás vagy csupán másság? Magyar Kisebbség, 1 (1998)

¹⁷ Fábrián Ernő: Észrevételek az erdélyi kérdéstről. Magyar Kisebbség, 1 (1998)

¹⁸ Lengyel László: Az európai civilizáció és határai. Magyar Kisebbség, 1 (1998)

¹⁹ Antonela Capelle-Pogăcean: Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. Magyar Kisebbség, 1 (1998)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

Takács Ferenc pragmatikus szempontból elemzi a kérdés aspektusait, sorra véve a lehetséges integrációs esélyeket.²⁰ Molnár (ezen belül Huntington) felvetéseit is ebből a nézőpontból tárgyalva. Hozzá hasonlóan Tóth Sándor sem tesz hozzá érdemben a vitához, elsősorban a Molnár által előadottakra reflektál további példákkal.

A *Beszélőben* reagál Molnár ott is megjelent cikkére Gergely András.²¹ Elvileg egyetért a szerzővel abban, hogy egyes tartományok önállósodhatnak és közeledhetnek a Nyugathoz, de alapvetően naivitásnak tartja, hogy ennek a fejlődésnek a hatalom teret engedne, s ezért a térségről alkotott képe jóval pesszimistább. Az államok uralkodó rendszerei nem engedik, hogy a történelmi tendenciák „logikus” fejlődése érvényesüljön. Ezt úgy indokolja, hogy a nemzetiségek pont a kedvezőbb lehetőségekkel rendelkező régiókat lakják (véleménye szerint Szlovákiában is ez a helyzet), ami pedig erősíti a regionalizmus elleni, az időbeli fáziskésésből fakadóan még méltányolható patrióta ellenszenvet, sőt időnként azt nacionalizmussá fokozza. Úgy gondolja, valamilyen progresszió megindul majd, amiben a nemzetiségeknek a Németh László óta emlegetett „hídszerep” juthat. Egy erős, gazdag, demokratikus, de katonailag gyenge Magyarország ugyancsak játszhat közvetítő szerepet, aminek megállapítása, ahogy Gergely kihangsúlyozza, nem jelenti regionális hatalmi igény bejelentését vagy sovinizmust.

A román *Sorin Mitu* is a *Beszélőben* fogalmazza meg észrevételeit az általa rendkívül érdekesnek talált Molnár cikkel kapcsolatban.²² Védelmébe veszi a magyar szerzőt, aki Huntingtonnal ellentétben nem hangsúlyozta a keleti és nyugati összebékíthetetlenségét, és ezzel vitatta volna Románia területi egységének lehetőségességét, hanem a különálló adottságú egységek közös jövőjére helyezte a hangsúlyt. Mitu a későbbiekben Erdély történetére koncentrálna, alaposan elemzi a román „eredetmítoszt” és arra a következtetésre jut, hogy Erdély a magyarok tudatában és Transylvánia a románok felfogásában különleges szerepet tölt be, de mindkettő csak mítosz, a régió nem különbözik Románia egyéb vidékeitől, ezért a terület autonómiája nem épülne valós alapokra, és így csak vágyalom maradhat.

Szabó Miklós Molnár hozzáállását kárhoztatja, ugyanúgy felelőtlennek értékelve azt, mint a magyar külpolitika pro-horvát álláspontját, mivel nagy lélekszámú magyar kisebbség is Szerbiában található.²³ Egy új nagy magyar birodalmat lát a gondolatban, amely német nagybirodalmi érdekek mellett jönne létre, CSU segédlettel. „Magyarországot határain csak kicsit érintette meg a volt Jugoszlávia beháborújába való belesodródás lehetősége, s máris nyilvánvalóvá lett, hogy a szomszédok felbomlása számunkra nem esély, hanem veszély. Haszon nem várható tőle, viszont katasztrófa származhat belőle.” Úgy véli, nem sok várható attól a szemlélettől sem, amely a poszt-népi-demokratikus régiót szétválasztaná nyugati keresztény „élenjáró” országokra és ortodox Balkánra. A Nyugat számára a volt Szovjetunió és a Nyugat közötti elterülő köztér terület egy régió, amelyet együttesen kell kezelnie. Az egész térségre kell kialakítania azt a technikát, amelynek segítségével a térség „cordon sanitaire”, azaz káros hatásokat elszigetelő egészségügyi övezet lesz, nem veszélyforrás.

Egy másik folyóiratban, a *Tér és Társadalomban*, publikáló Bartke István a globalizáció szemszögéből indul ki.²⁴ Azt a kérdést teszi fel Huntington civilizációs antagonizmus tézisére reflektálva, hogy a globalizáció átterjedhet-e a kulturális szférára, ezt lehet-e pragmatikusan igazolni, létezhet-e békés együttélés a kultúrák között, illetve elképzelhető-e közöttük valamiféle közeledés. Az általa ajánlott „háttér modell” alkalmazásával sematizálva leírható a szociális élet felépülése és fő alkotóelemei, illetve ezen alkotóelemek közötti vertikális és horizontális kapcsolatok. Úgy véli, a szociális élet változásait a vertikális kapcsolatok térben meghatározott speciális karakterisztikumai befolyásolják. Adott esetben vallási és polgári alapelvek szintén hatással lehetnek a gazdasági viselkedésre és fejlődésre. Az értékrendek és vallásos nézetek

²⁰ Takács Ferenc: Mérsékelt magyar optimizmus a XX. század végén. *Magyar Kisebbség*, 1 (1998)

²¹ Gergely András: Régiók vagy államok Közép-Európája? *Beszélő Hetilap*, 19 (1998)

²² Sorin Mitu: Illúziók és valóság Erdélyben. *Beszélő Folyóirat*, 8-9. (1998)

²³ Szabó Miklós: A Habsburg–Nagy-Magyar birodalom. *Beszélő Hetilap*, 17 (1998)

²⁴ Bartke István: A globalizáció regionális vetületei. *Tér és Társadalom* 4 (1999) 1-16. pp.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

területi differencializálódásával a továbbiakban is számolni kell. A különböző eszmerendszerek közeledése a jelenben nem tapasztalható és nem is várható a jövőben. Bartke alapvetően nem osztja a huntingtoni civilizációs nézetet, amikor megállapítja, hogy a gazdaság, elsősorban a tömegtermelés globalizációja megteremti a kedvező feltételeket a különböző szellemi kultúrák egymás mellett éléséhez, mindazonáltal idegen ideológiák egyes országokra, vagy csoportokra kényszerítése társadalmi feszültségekhez vezethet és lassíthatja a gazdasági fejlődést.

A *Beszélőben* és a *Magyar Kisebbségben* lezajlott vitához szól hozzá Grüber Károly szintén a *Tér és Társadalom* hasábjain.²⁵ Lengyel Lászlóval vitatkozva megjegyzi, hogy a regionális fejlődés nem etnikumok feletti Erdélyben, illetve sosem volt az, mivel mindig az alárendeltségben levő kisebbség ideológiai háttérét képezte.

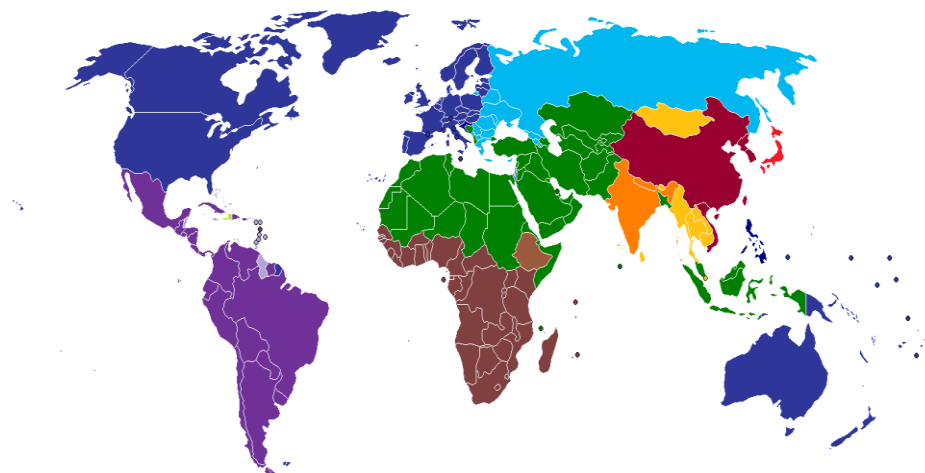
A vitát Molnár Gusztáv zárja le 1999-es cikkében. Immár letisztultabban érvel Erdély különleges szerepe mellett. Továbbra is kiáll a huntingtoni civilizációs nézet mellett, és hozzáteszi, a 19. század közepén civilizációs váltás vette kezdetét Romániában, amely azonban nem zajlik problémamentesen, éppen ahogy Huntington állította, hanem egy meghasonlott ország alakul ki. „Azok a politikusok, akik önhittségükben azt képzelik, hogy alapvetően átalakíthatják társadalmuk kultúráját, bukásra vannak ítélve. Miközben bevezethetik a nyugati kultúra számos elemét, képtelenek folyamatosan elfojtani vagy felszámolni eredendő kultúrájuk lényegi elemeit. Ugyanakkor, ha a nyugati vírus egyszer beleveszi magát egy másik társadalomba, nagyon nehéz kiirtani onnan. A vírus nem tágít, de azért nem halálos. A páciens életben marad, de már sohasem lesz egészséges. A politikai vezetők képesek lehetnek történelmet csinálni, de nem menekülhetnek a történelem elől. Meghasonlott országokat hoznak létre, nem teremtenek nyugati társadalmakat. Kulturális szkizofréniával fertőzik meg országukat, mely annak folyamatos és meghatározó jellemzőjévé válik.” Ahogy az integrációs folyamat történéseit már ismerjük, az események nem Molnárt igazolták, a regionális autonómia, vagy éppen a devolúció sem jelent meg Románia politikai rendszerében, sőt inkább Huntington elméletét illusztráló, és az interneten elérhető térképek módosultak, igazodva az aktuális országhatárokhoz.²⁶

²⁵ Grüber Károly: Románia a régiók Európájában. Van-e esélye a romániai devolúciónak illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? *Tér és Társadalom* 1 (2000) 145-162. p.

²⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Civilizations_map.png utolsó megtekintés: 2013 április 3.

H A D T U D O M Á N Y I S Z E M L E

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

2. ábra. A Huntington által megkülönböztetett civilizációk 2013-ban a wikipedia.org oldalon: lila: Latin-amerikai; kék: Nyugati; zöld: Iszlám; sárga: Buddhista; narancs: Hindu; vörösarna: Kínai; barna: Afrikai; világoskék: Ortodox; piros: Japán. Világosan látszik, hogy sem Erdély, sem a Vajdaság nem tartozik már a Nyugati civilizációhoz. http://en.wikipedia.org/wiki/File:Civilizations_map.png

Erdély kérdésében könnyen lehet, hogy a civilizációs paradigma valóban nem lesz releváns a jövőben sem, az idő múlása és a magyarság ottani fogyása is ezt valószínűsíti, mindazonáltal a Balkánra vonatkozó hosszú távú következtetések levonása, ahogy már a munka elején is utalás történt a témára, véleményem szerint, elhamarkodott lenne.²⁷

TOVÁBBI KOMMENTÁROK

Visszafogott és lényegre törő elemzést kapunk Szabó A. Ferenc²⁸ től a *Hadtudományban*, aki felismeri Huntington paradigmájának jelentőségét, bár nyilvánvalóan látja a részletekben rejlő kidolgozatlanságokat, sőt esetenként a pontatlanságokat, amikre szakszerű tárgyilagossággal mutat rá. Megfelelően láttatja az atomfegyverek proliferációjának problematikáját is, megállapítása 2013 áprilisának elején az Észak-Koreával kapcsolatosan kibontakozó krízishelyzet kapcsán is megállja a helyét: „Az atom- és hidrogénfegyver előállítás ma már nem technikai probléma. Egy antidemokratikus rendszer vagy egy mégoly szegény, de méreteiben nagy állam összpórolhatja rá a pénzt, még hordozórakétákat is telepíthet, de a jelenleg hadrendben álló nyugati kapacitást meg sem közelítheti. Zavart kelthet, de világháborút nem kezdeményezhet egyik újabb atomhatalom sem. Jogosan figyelmeztet azonban a könyv írója arra, hogy a termonukleáris fegyverek természetéből következően felhasználásuk ab ovo globális következményekkel jár. Ezért van a prevenciónak - ami az atomfegyverek további elterjedését kívánja megelőzni - olyan nagy jelentősége. A világhelyzet ezen a téren nagyon bonyolult.”

²⁷ A pénzügyi válság jelentette kihívások és a rájuk adott válaszok által elindított változások iránya fogja megmondani, egyértelműen cáfolni, vagy igazolni Huntington tézisét a balkáni államok vonatkozásában.

²⁸ Szabó A. Ferenc: Világpolitika.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

Mező Ferenc a Huntington civilizációs elméletét a kultúrföldrajz szempontjából igyekszik elemezni.²⁹ Úgy véli, az elmélet a Nyugat elbizonytalanodásának kifejezője, és amely tulajdonképpen nem más, mint folyamatos különböző formájú konfliktusok elővételezése. Mező követi Ehlerz³⁰ véleményét, mely szerint a huntingtoni elmélet civilizáció meghatározása és a létező civilizációs góccok kijelölése földrajzilag szinte megegyezik Kolbnak³¹ a „kultúrföldrészek följajza” elnevezésű teóriájával. Ebben egy kultúrföldrész legalább szubkontinentális nagyságú, önálló eredettel bír, önálló társadalmi és szellemi renddel és történelemmel rendelkezik. Ugyanakkor Kolbnál még hiányzik a geopolitikai értelmezés, ami Huntingtont a civilizációs konfliktusok irányába segítette. Ugyanakkor mindkét megközelítés hiányosságának tartja, hogy a modern államok lehatárolódása nem esik egybe a népek elterjedésével. Egy új megközelítésre van szerinte szükség, amit egyrészt a globalizáció, másrészt a fragmentáció biztosíthat: a kritikai vagy posztmodern geopolitika. Mező úgy látja, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben egy olyan új globalizált pénzügyi, ipari, információs, kulturális világ van kialakulóban, amely a totalitás teljes hiányával, a tradíciók eltörlésével, a területek megszűnésével jellemezhető. A leegyszerűsítések már nem érvényesek, hanem az egyes képződményeken belüli érdekütközések ellentmondásosságát kell vizsgálni. Például az iszlám kultúrtéren belül sokrétegű differenciáltság mutatható ki. A kultúrák kölcsönhatására és együttműködésére adott válasza is különbözik Huntingtonétól. Mező elképzelhetőnek véli a tiszteleten alapuló kommunikációt, amely szerinte a globalizációt is könnyebben elfogadhatóvá teszi a többi kultúra számára is.

Bereznay András tollából is a szokástól eltérő Huntington elemzést kapunk.³² A mainstream áramlatokba nem sorolható Londonban élő kutató a 'Civilizációk Harcát' az egységre való törekvés különböző megközelítéseiben látja. Véleménye szerint a Nyugat és a Szovjetunió szembeállása csak látszólag volt ideológiai. Sokkal inkább azt a kétféle évezredekre visszamenő tradíciót testesítették meg, amellyel a civilizációk az egység kérdéséhez viszonyultak. Hasonlóképpen Huntington szemére veti, hogy a történeti referenciák ellenére a civilizációs ellentéteket elsősorban a jövőbe vetíti és nem tanulmányozta azokat évezredek múltjukra visszamenőleg. Ugyanakkor elismerőleg szól arról, hogy a civilizáció, mint történelmi és politikai egység, Bereznay véleménye szerint, először került a figyelem homlokterébe. Meglátása szerint már a történelem kezdetétől fogva két teljesen szembenálló civilizációs forma fejlődött ki. Az egyik, amit ő 'ázsia-inak'³³ nevez, a folytonos növekedést tartotta fő céljának, újabb és újabb szomszéd államok meghódításával. Az így rendelkezésre álló bázissal – emberanyag és nyersanyagforrások tekintetében – újabb hódításokkal igyekszik majd területét növelni, míg nem végül elérkezik az egész világ meghódításához.

Mivel azonban, állítja Bereznay, ez teljes kizárólagosságot igényelne, ami pedig szemben áll az emberi komplexitással, ezért minden ilyen kísérlet eleve kudarcra van ítélve. Ugyanakkor, ha egy pillantást vetünk Ázsia történetére, mégis azt láthatjuk, hogy valamennyi felemelkedő birodalom erősen centralizált szellemben igyekezett más államokat maga alá gyűrni, hogy hanyatlása és megsemmisülése után egy hasonlóan építkező és felfogású despotizmus foglalja el a helyét. Ezzel a civilizációs formával ellentétben a szerző a görög városállamoktól kezdődően egy más megközelítést különböztet meg. Itt is egymással versengve fejlődő államok alakultak ki, azonban terjeszkedésük sosem vált kizárólagossá, a másik létének elfogadása és valamilyen fajta együttműködés a civilizáció jellemzőjévé vált. Civilizációjuk egysége nem politikai egységre épült, hanem a független résztvevők által képviselt értékek közösségén alapult. Tanulmánya további részében a szerző elemzi a Nyugat és Kelet fejlődését. Részletesen megvizsgálja a két kultúra által bejárt utat a történelem során. A Római birodalmat, mely bár az akkori világ feletti uralomra törekedett, a görög hagyományokon nyugvónak tartja, mivel a hódítások nyomán létrejövő egységek autonómia és egymás mellé rendeltség jellemezte. Bukásakor, a

²⁹ Mező Ferenc: Samuel P. Huntington elmélete és a kultúrföldrajz. *Tér és Társadalom* 4 (1998) pp. 91-104.

³⁰ Ehlers, E.: Kulturkreise - Kulturerdteile, Clash of civilizations. *Geographische Rundschau*. 6. (1996) pp. 338-344.

³¹ Kolb, A.: *Die Geographie und die Kulturerdteile*. Hermann von Wissmann—Festschrift. Tübingen. (1962)

³² Bereznay András: Civilizációk – útban a világtársadalom felé. *Földrajzi Értesítő* 4 (1998) pp. 577–589.

³³ Nem feltétlenül származik Ázsiából.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

romjain kialakuló két birodalom közül, az alapvetően görög gyökerek ellenére az egyik – előbb a Bizánci, majd az ennek örököséként megjelenő Oroszország is ismét csak az 'ázsiai' jellemvonásokat hordozta magán. Bereznai ehhez hasonlóan a kommunizmus karakterisztikumai között is a keleti kizárólagosságot, birodalom központúságot véli felfedezni.

Jelen cikknek nem célja a fent említettek mélyebb vizsgálata, azonban az elmélet valóban a kezdetektől fogva levezeti az általa azonosított két felfogásmód konfliktusát, sok érdekes és értékes részletet felvillantva, ugyanakkor a Huntingtoni „the West and the Rest” megközelítés szintén tetten érhető gondolatmentében.³⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben azokat a magyar nyelven született, vagy megjelent tudományos folyóiratokban és tudományos igényességgel megírt munkákat igyekeztük számba venni³⁵, amelyek Samuel P. Huntington civilizációs paradigmájával foglalkoztak, illetve azt alkalmazták egy sajátosan Magyarországhoz, illetve a magyarsághoz köthető helyzetre. Nyilván a történelmi, földrajzi érintettségéből kifolyólag az angol nyelvű megjelenést követő pár hónap múlva megjelent az első magyarítás, amit legalább négy-öt párhuzamos fordítás követett. A teória széles körű vitát indított el az anyaországban, amibe a határokon túli magyar és idegen ajkú résztvevők is bekapcsolódtak. E vita komoly hasznaként értékelhetjük, hogy a területi autonómia, illetve a devolúció fogalmát segítette elfogadhatóbbá tenni a román közgondolkodás számára, még akkor is ha ez a gyakorlatban nem hozott eredményeket. Végezetül láthattuk, hogy magyar gondolkodók is egyenrangú módon hozzászóltak a témáról kialakult nemzetközi vitához illetve a teória felhasználásával, vagy éppen kritikájával fogalmazták meg saját eredeti elgondolásaikat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- András Péter: Hozzászólás Molnár Gusztáv vitaindítójához. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Antonela Capelle-Pogăcean: Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Antonela Capelle-Pogăcean: Etnikai elv és területiség. Beszélő Folyóirat, 8-9. (1998)
- Bakk Miklós: Románia és Közép-Európa - két kiegészítés. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Bartke István: A globalizáció regionális vetületei. Tér és Társadalom 4 (1999) pp. 1-16.
- Bereznai András: Civilizációk – útban a világtársadalom felé. Földrajzi Értesítő 4 (1998) pp. 577–589.
- Bíró Béla: Inkompatibilitás vagy csupán másság? Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Borbély Imre: Az erdélyi kérdés magyar szempontból. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Ehlers, E.: Kulturkreise - Kulturerdteile, Clash of civilizations. Geographische Rundschau. 6. (1996) pp. 338-344.
- Fábián Ernő: Észrevételek az erdélyi kérdéstről. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Gabriel Andreescu: Az "erdélyi kérdéstől" az "európai kérdésig". Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Gabriel Andreescu: Az erdélyi kérdéstől az európai kérdésig. Beszélő Folyóirat, 8-9. (1998)

³⁴ <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/thewestandtherest/> utolsó megtekintés: 2013 április 3.

³⁵ A publicisztikákban, a napi sajtóban, illetve az utalások szintjén való előfordulások nagy száma miatt szinte lehetetlen is lenne.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

PÉRI Márton

Budapest, 2013.
6. évfolyam 1. szám

- Gergely András: Régiók vagy államok Közép-Európája? Beszélő Hetilap, 19 (1998)
- Grüber Károly: Románia a régiók Európájában. Van-e esélye a romániai devolúciónak illetve az erdélyi regionális kormányzati szervezetek létrehozásának? Tér és Társadalom 1 (2000) pp. 145-162.
- Huntington Samuel P.: Kultúrák harca? A Hét, 11 (1995), pp. 1-15.
- Huntington, Samuel P.: A civilizációk harcáról (D. Harangozó Aranka fordítása). Magyar napló, 25 (1993) pp. 26-29.
- Huntington, Samuel P.: Civilizációk háborúja? Külpolitika, 3-4 (1995)
- Huntington, Samuel P.: Civilizációk összeütközése, Korunk, 1 (1996) pp. 78-99.
- Huntington, Samuel P.: Világpolitika a XXI. században. Valóság, 7 (1999) pp. 110-113.
- Kolb, A.: Die Geographie und die Kulturerdteile. Hermann von Wissmann—Festschrift. Tübingen. (1962)
- Lengyel László: Az európai civilizáció és határai. Magyar Kisebbség, 1 (1998)
- Mező Ferenc: Samuel P. Huntington elmélete és a kultúrföldrajz. Tér és Társadalom 4 (1998) pp. 91-104.
- Molnár Gusztáv: A NATO-bővítés geopolitikája. Beszélő Folyóirat, 3 (1996)
- Sorin Mitu: Illúziók és valóság Erdélyben. Beszélő Folyóirat, 8-9. (1998)
- Szabó A. Ferenc: Világpolitika a hidegháború után. Hadtudomány, 2 (1999)
- Szabó Miklós: A Habsburg–Nagy-Magyar birodalom. Beszélő Hetilap, 17 (1998)
- Takács Ferenc: Mérsékelt magyar optimizmus a XX. század végén. Magyar Kisebbség, 1 (1998)